

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК 338.43.02

Лагодієнко Н.В.,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри обліку та оподаткування,
Миколаївський національний аграрний університет

Lagodiienko Natalya,
Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Accounting and Taxation,
Mykolaiv National Agrarian University

СТАЛИЙ РОЗВИТОК АГРАРНОГО ВИРОБНИЦТВА ЯК МОДЕЛЬ ЛЮДИНО- ТА ЕКОЛОГОЦЕНТРИЧНОЇ АГРАРНОЇ ЕКОНОМІКИ

Лагодієнко Н.В. Сталий розвиток аграрного виробництва як модель людино- та екологоцентричної аграрної економіки. У статті досліджуються аспекти сталого розвитку вітчизняного аграрного виробництва з урахуванням сучасних трансформацій і з орієнтацією на зарубіжний досвід в умовах людино- та екологоцентричної аграрної економіки. Виявлено, що перехід вітчизняного аграрного виробництва на принципи сталого розвитку гальмується наявністю принципових суперечностей між ціною досягнення кожного з його складників: перша суперечність – економічний складник ↔ соціальний складник; друга суперечність – соціальний складник ↔ екологічний складник; третя суперечність – екологічний складник ↔ економічний складник. Установлено, що для розв'язання описаних суперечностей необхідно вирішити питання черговості реалізації складників сталого розвитку аграрного виробництва оскільки цілком очевидно, що одночасно це забезпечити надзвичайно проблематично. Зокрема, за умови, коли більшість українського населення спрямовує на придбання продовольства понад 50% своїх сукупних витрат, його неможливо переконати у доцільності повного переходу на екологоощадні технології сільськогосподарського виробництва, які зумовлять підвищення цін на продукти харчування.

Ключові слова: сталий розвиток, аграрне виробництво, аграрна економіка, економічний складник, соціальний складник, екологічний складник.

Лагодиенко Н.В. Устойчивое развитие аграрного производства как модель человеко- и экологическо-центрической аграрной экономики. В статье исследуются аспекты устойчивого развития отечественного аграрного производства с учетом современных трансформаций и с ориентацией на зарубежный опыт в условиях человеко- и экологическо-центрической аграрной экономики. Обнаружено, что переход отечественного аграрного производства на принципы устойчивого развития тормозится наличием принципиальных противоречий между ценой достижения каждой из его составляющих: первое противоречие – экономическая составляющая ↔ социальная составляющая; второе противоречие – социальная составляющая ↔ экологическая составляющая; третье противоречие – экологическая составляющая ↔ экономическая составляющая. Установлено, что для решения описанных противоречий необходимо решить вопрос очередности реализации составляющих устойчивого развития аграрного производства, поскольку вполне очевидно, что одновременно это обеспечить чрезвычайно проблематично. В частности, при условии, что большинство украинского населения направляет на приобретение продовольствия более 50% своих совокупных расходов, его невозможно убедить в целесообразности полного перехода на экологосохраняющие технологии сельскохозяйственного производства, которые обусловят повышение цен на продукты питания.

Ключевые слова: устойчивое развитие, аграрное производство, аграрная экономика, экономическая составляющая, социальная составляющая, экологическая составляющая.

Lagodiienko Natalya. Sustainable development of agricultural production as a model of human- and ecocentric agrarian economy. The article explores the aspects of sustainable development of domestic agricultural production, taking into account modern transformations and focusing on foreign experience in the conditions of human and ecocentric agrarian economy. It was found that the transition of domestic agricultural production to the principles of sustainable development is hampered by the existence of fundamental contradictions between the price

of achieving each of its components. The first contradiction is the economic component - the social component. The second contradiction is the social component - the environmental component. The third contradiction is the environmental component - the economic component. It is established that in order to solve these contradictions, it is necessary to solve the question of the order of implementation of the components of sustainable development of agrarian production, since it is quite obvious that it is extremely problematic at the same time. In particular, provided that the majority of the Ukrainian population directs more than 50% of their total expenditures on food purchases, it is impossible to convince them of the feasibility of a full transition to environmentally friendly agricultural production technologies that will lead to higher food prices. Research has shown that the sustainable development of agricultural production in Ukraine is the development of social production in the agricultural sector of the economy on terms of social, economic and environmental components of sustainable development, which provides: ensuring the food security of the nation; ensuring effective control over the use of chemicals in agricultural production and compliance with maximum residue limits for chemicals in agricultural products; social development of rural areas; the complexity of agricultural production; competitive production based on the use of resource-saving technologies; use of equipment, technological methods and calendar terms of agricultural work, which reduce the dependence of productivity of crops and animals on weather conditions; insurance of agrarian risks; budget support for agricultural producers in volumes not less than in the EU within the limits of protected items of the state budget.

Key words: sustainable development, agrarian production, agrarian economy, economic component, social component, ecological component.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Ідея сталого розвитку зародилася як спроба дати відповідь на питання, чи може людство забезпечувати задоволення своїх зростаючих потреб, рухаючись у напрямі підвищення соціальної справедливості під час розподілу результатів суспільного виробництва та без руйнування навколишнього природного середовища. Поштовхом до виникнення ідеї стало стрімке загострення в другій половині ХХ ст. таких актуальних міжнародних проблем, як вичерпання невідтворюваних природних ресурсів, забруднення навколишнього природного середовища, голод, бідність, війни. Із цього приводу І.М. Личур справедливо відзначає, що людство нині повинно жити на відсотки від капіталу, не використовуючи сам капітал. Життя за «потребами», а не «бажаннями», як сьогодні, передбачає наявність ресурсних обмежень. Ресурсні обмеження носять комплексний характер і пов'язані не стільки з обмеженістю природоресурсної бази, а насамперед із взаємодією і взаємовпливом між антропосистемою та біосферою. Усвідомлення цієї взаємодії та взаємовпливу призвело до виникнення поняття «господарська ємність біосфери» – гранично допустимого антропогенного впливу на біосферу, перевищення якого переводить її в негативний стан і з часом може викликати в ній незворотні деградаційні процеси [1, с. 17–18].

Обмеженість ресурсів давно вже визначається як фундаментальний економічний факт. Проте висновок про фактичну безкоштовність «дармових благ природи» був зроблений тільки у рамках концепції сталого розвитку. Нині є велика кількість найрізніших підходів до оцінки вартості природних ресурсів. Проте під час вирішення питання про взаємозамінність виробничого, природного і людського капіталу, особливо у процесі вартісної оцінки природних ресурсів, виникають проблеми інтерпретації [2; 3].

Огляд (аналіз) останніх досліджень і публікацій з цієї проблеми, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор. Питання сталого розвитку аграрного виробництва у контексті реформування аграрного сектору економіки України

завжди були актуальними та досліджувалися такими вітчизняними вченими, як П.І. Гайдуцький, А.С. Даниленко, С.І. Дем'яненко, Б.М. Данилишин, О.О. Красноруцький, В.В. Лагодієнко, М.В. Місюк, Р.М. Мудрак, П.Т. Саблук, А.М. Ужва, М.А. Хвесик, В.В. Юрчишин та ін. Багато спірних питань щодо забезпечення сталого розвитку аграрного виробництва були висвітлені у працях зарубіжних учених: Р. Нельсона, С. Уінтера, Деніса і Донелли Медоуз, Й. Рандерсона, Г. Дейлі, Л. Брауна, Г. Гарднера, Н. Картера, Ш. Лиле. Разом із тим наукові дослідження формування механізмів сталого розвитку вітчизняного аграрного виробництва з урахуванням сучасних трансформацій і з орієнтацією на зарубіжний досвід потребують подальшого вивчення.

Формулювання завдання дослідження. Метою статті є дослідження аспектів сталого розвитку вітчизняного аграрного виробництва з урахуванням сучасних трансформацій і з орієнтацією на зарубіжний досвід в умовах людино- та екологоцентричної аграрної економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Термін «сталий розвиток» на Конференції в Ріо-де-Жанейро у 1992 р. в рамках прийняття «Порядку денного на ХХІ століття» визначався як «розвиток, що задовольняє потреби теперішнього часу, не ставлячи під загрозу здатність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби» [4]. Сталий розвиток відноситься до моделі людського розвитку, у рамках якої використання ресурсів спрямоване на задоволення людських потреб з одночасним забезпеченням сталості природних систем та навколишнього середовища, щоб ці потреби могли бути задоволені не тільки для нинішнього, а й для майбутніх поколінь.

Головними принципами Концепції сталого розвитку суспільства є такі:

- у центрі сталого розвитку стоять люди, що мають право на здорове життя в гармонії з природою;
- право на розвиток має реалізуватися з урахуванням потреб і за обов'язкового збереження довкілля для нинішнього і прийдешніх поколінь;
- захист довкілля має стати не окремим завданням, а невід'ємним складником розвитку;

– для досягнення сталого розвитку держави мають позбутися тих моделей виробництва та споживання, які гальмують розвиток;

– проблеми захисту довкілля можуть бути успішно розв'язані за умови участі всіх зацікавлених громадян. Кожен громадянин повинен мати доступ до інформації про довкілля, якою володіють місцеві органи влади, громадяни повинні мати право на участь в обговоренні та прийнятті рішень;

– жінки відіграють надзвичайно важливу роль у вирішенні проблем, пов'язаних з охороною довкілля та сталим розвитком;

– мир, розвиток й охорона довкілля – взаємопов'язані та неподільні [5, с. 13].

У своїй еволюції концепція сталого розвитку змінювалася зі зміною основних акцентів до її трактування, взаємодії між собою основних складників, удосконалювалося розуміння взаємодії людини й навколишнього середовища. Проте найважливішою метою, яку суспільство має досягти, є те, що у своєму розвитку не можна виходити за межі можливостей екосистеми, тому що така поведінка загрожує добробуту наявної генерації та існуванню майбутніх поколінь [6].

У вересні 2015 р. в рамках 70-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН у Нью-Йорку відбувся Саміт ООН зі сталого розвитку та прийняття Порядку денного розвитку після 2015 р., на якому було затверджено нові орієнтири розвитку. Підсумковим документом Саміту «Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року» було затверджено 17 Цілей сталого розвитку та 169 завдань. Україна приєдналася до глобального процесу забезпечення сталого розвитку. Для встановлення стратегічних рамок національного розвитку України на період до 2030 р. на засадах принципу «нікого не залишити осторонь» було започатковано інклюзивний процес адаптації Цілей сталого розвитку. Протягом 2016 р. в Україні було проведено низку національних (4) та регіональних (10) консультацій. За результатами консультацій можна зробити висновок, що національні ЦСР слугуватимуть основою для інтеграції зусиль, спрямованих на забезпечення економічного зростання, соціальної справедливості та раціонального природокористування. Процес визначення завдань Цілей сталого розвитку та встановлення базового рівня для організації подальшого (на 15 років) моніторингу започаткував національний дискурс щодо вимірювання суспільного прогресу у цілому та вдосконалення системи національної статистики [7].

Нині головним документом, який визначає ключові цілі сталого розвитку України та механізм їх досягнення, є проєкт «Стратегії сталого розвитку України до 2030 року». У ньому стратегічне бачення сталого розвитку України ґрунтується на забезпеченні національних інтересів та виконанні міжнародних зобов'язань України щодо переходу до сталого розвитку. Такий розвиток передбачає:

– подолання дисбалансів в економічній, соціальній та екологічній сферах;

– трансформацію економічної діяльності, перехід на засади «зеленої» економіки;

– побудову мирного та безпечного, соціально згуртованого суспільства з належним урядуванням та інклюзивними інституціями;

– забезпечення партнерської взаємодії органів державної влади, органів місцевого самоврядування, бізнесу, науки, освіти та організацій громадянського суспільства;

– повну зайнятість населення;

– високий рівень науки, освіти та охорони здоров'я;

– підтримання довкілля в належному стані, який забезпечуватиме якісне життя та благополуччя теперішнього і майбутніх поколінь;

– децентралізацію та впровадження регіональної політики, яка передбачає гармонійне поєднання загальнонаціональних і регіональних інтересів;

– збереження національних культурних цінностей і традицій [8, с. 6].

Людиноцентричність, або соціалізація розвитку суспільного виробництва задля забезпечення його економічної сталості, окрім суто моральних гуманістичних міркувань, має фундаментальне наукове обґрунтування з погляду економічної теорії. Як відомо, суспільне виробництво в рамках ринкової моделі економіки переживає періодичні спади та піднесення, які в економічній літературі дістали назву економічних циклів. Економічні кризи як найбільш руйнівні, а тому найважливіші фази економічних циклів, які, власне, й є головною причиною циклічності суспільного виробництва, зумовлюються різними причинами. Серед численних спроб пояснити природу економічних криз однією з найбільш популярних є теорія недоспоживання.

Теорія недоспоживання пояснює економічні кризи надвиробництва недостатніми розмірами особистого споживання. Її засновником вважається швейцарський економіст XIX ст. Ж.Ш.Л. де Сисмонді (Jean Charles Léonard Simonde de Sismondi). Виходячи з догми Сміта, згідно з якою вартість сукупного суспільного продукту зводиться до суми доходів різних класів, Сисмонді вважав, що розміри ринку визначаються розмірами особистого споживання і що скорочення останнього зумовлює неможливість реалізації продукції капіталістичного суспільства і призводить до появи систематичного надлишкового продукту. Чинниками скорочення споживання і, відповідно, звуження ринку Сисмонді вважав погіршення становища робітничого класу в результаті витіснення частини робітників із виробництва машинами, зростання безробіття і зниження заробітної плати, а також розорення дрібних виробників – селян і ремісників. Економічні кризи Сисмонді виводив із протиріччя між виробництвом і споживанням. Він вважав, що споживання не є необхідним наслідком виробництва, що, навпаки, неминучий результат капіталістичної системи – перенасичення ринків товарами. Видатним представником теорії недоспоживання був німецький економіст К.І. Родбертус-Ягцов (Johann Karl Rodbertus-Jagetzow). Стверджуючи, що корінною причиною економічних криз є дефіцит споживання, він виводив цю недостатність із нерівномірного розподілу національного доходу, з падіння частки заробітної плати в національному доході. На його думку, економічні кризи породжуються в кінцевому підсумку тим, що за зростаючої продуктивності суспільної праці заробітна плата найманих працівників стає все меншою частиною національного продукту [9]. Остаточне оформлення теорії недоспоживання в одну з панівних шкіл економічної теорії XX ст. відбулося у працях Дж.М. Кейнса (John Maynard Keynes). Учений переконливо довів, що

головною причиною капіталістичної кризи перевиробництва, яка була особливо руйнівною під час Великої депресії 30-х років ХХ ст., є дефіцит сукупних видатків, або недоспоживання [10].

Перехід до траєкторії сталого розвитку економіки України передбачає її гармонізацію. За визначенням О.М. Кравченко це досягнення такого стану функціонування системи, взаємозв'язку її елементів з їхніми властивостями, який є умовою, метою і результатом злагодженого існування самої системи. За нашим глибоким переконанням, гармонізація економічного та соціального складника сталого розвитку суспільного виробництва в Україні може бути досягнута лише у разі формування економіки загального добробуту. Умовою останньої є підвищення рівня кінцевого споживання домогосподарств за рахунок зростання їхніх доходів у результаті забезпечення відносно справедливого розподілу національного доходу.

Найбільш гостро необхідність переходу на принципи сталого розвитку стоїть у сфері сільськогосподарського виробництва. Останнє, як ніяка інша сфера суспільного виробництва, залежить від якості природних ресурсів, динаміки їх відтворення та рівня залучення у господарський процес [13; 14].

Ю.М. Лопатинський та О.І. Буринська небезпідставно вважають, що до базових цілей сталого розвитку аграрного сектору можна віднести:

- забезпечення раціонального використання наявного природно-ресурсного потенціалу з урахуванням перспективних можливостей, що є основою економічного складника;

- зменшення деструктивного впливу екологічних екстерналій на довкілля та сільськогосподарські території (екологічний складник);

- соціальний складник, що гарантується підвищенням рівня зайнятості, доходів суб'єктів господарювання аграрного сектору. Також важливим є залучення до процесу поширення ідей сталого розвитку та формування усвідомлення участі окремого індивідууму задля досягнення загального результату.

Сталий розвиток аграрного виробництва можливий за умов формування тривалої єдності та взаємозв'язку щодо відтворення виробничого потенціалу, людських ресурсів та природного середовища [15].

Як бачимо, соціальний складник сталого розвитку аграрного виробництва має складну структуру, адже, з одного боку, передбачає достатнє продовольче забезпечення населення усієї країни, тобто виконання умов продовольчої безпеки [16–18], а з іншого – поліпшення умов і якості життя сільського населення. Цілком очевидно, що ці складники мають різну природу, а отже, й цілком відмінний інструментарій забезпечення. Зокрема, на це вказують Л.В. Смелянова, В.О. Біленко та С.С. Чеведа, які відзначають, що моделювання сталого розвитку аграрної сфери здійснюється з урахуванням чинників багатofункціональності аграрного сектору для розгляду в ширшому ракурсі його впливу на екологічну ситуацію, продовольчу безпеку і розвиток сільських територій; якості життя, що виступає одним із визначальних чинників формування людського і, відповідно, соціального капіталу на селі та природного капіталу, який розглядається як фонд, що продукує потік природних ресурсів і послуг як обмежуючого чинника [19].

Сталий розвиток як нова форма соціальної динаміки стосується всіх сфер соціально-господарського буття і потребує науково-методологічного розроблення моделей і механізмів його запровадження у практику господарювання. Найменш розробленими його аспектами залишаються проблема формування ефективних систем державного управління в умовах прагнення до формування сталого розвитку територіальних громад, перехід суспільств до принципів такого розвитку, формування та застосування механізмів досягнення зазначеного стану та управління ним із метою його збереження [20].

Що стосується екологічного складника сталого розвитку аграрного виробництва, то, як справедливо відзначає Т.В. Курман, наявність значної кількості нормативних актів, які певним чином стосуються екологізації традиційного сільгоспвиробництва, не зменшує проблем і порушень екологічних норм виробниками в процесі їхньої діяльності. Зокрема, йдеться про використання не дуже якісних, але дешевих засобів захисту рослин із перевищенням установлених норм, безконтрольне застосування ГМО, виснажливе використання земель сільськогосподарського призначення, порушення сівозмін, забруднення довкілля тощо. Така ситуація існує, незважаючи на закріплення в законодавстві відповідних положень щодо відповідальності за вказані дії. Так, у ст. 33 Закону України «Про меліорацію земель» закріплено, що за порушення його норм винні особи несуть відповідальність. Проте жодного механізму реалізації чи жодних видів відповідальності не передбачено [21]. Отже, очевидно, що в Україні виникла необхідність створення нової моделі державного регулювання, спрямованої на мотивування суб'єктів господарювання до раціонального використання, зберігання й відновлення агроландшафтів.

Нині перехід вітчизняного аграрного виробництва на принципи сталого розвитку гальмується наявністю принципових суперечностей між ціною досягнення кожного з його складників.

І суперечність – економічний складник ↔ соціальний складник:

1) високоефективне конкурентоспроможне аграрне виробництво, у числі іншого, забезпечується ефектом від масштабу, тобто передбачає функціонування великотоварного виробництва. В Україні це переважно агрохолдинги. Але останні орієнтовані на зовнішній ринок. За таких умов виникають серйозні перешкоди забезпеченню продовольчої безпеки країни;

2) високоефективне конкурентоспроможне аграрне виробництво, у числі іншого, забезпечується ефектом від масштабу, тобто передбачає функціонування великотоварного виробництва. В Україні це переважно агрохолдинги. Але зайнятість у сільській місцевості як одна з ключових умов розвитку сільських територій забезпечується за умови багатокладності – розвитку малих і середніх господарських формувань, яким буде дуже важко конкурувати за земельні ресурси з агрохолдингами. Крім того, великотоварні господарські формування тяжіють до виробництва високорентабельних рослинницьких культур, які потребують мінімальної кількості ручної праці. Поза увагою залишаються рослинницькі і тваринницькі галузі, що забезпечують зайнятість у сільській місцевості: ягідництво, плодівництво, овочівництво, картоплярство, скотарство, свинарство, вівчарство тощо.

II суперечність – соціальний складник ↔ екологічний складник:

1) урахуваючи низьку купівельну спроможність українського населення, забезпечення продовольчої безпеки, у числі іншого, базується на продукуванні достатньої кількості продовольства за мінімально можливих за даної технології витрат виробництва. Нині це індустріальні технології, що передбачають використання значної кількості хімічних засобів: мінеральних добрив, отрутохімікатів, кормових добавок, антибіотиків, гормонів росту тощо. Однак індустріальні сільськогосподарські технології – головна загроза збереженню довкілля;

2) розвиток сільських територій передбачає багатокладність сільськогосподарського виробництва. Натомість екологічний складник сталого розвитку вимагає зменшення розораності ґрунтів. Виведення сільськогосподарських земель з обороту зумовить зростання цін оренди та купівлі землі. Обмеженість земельних ресурсів для малих та середніх аграрних господарств зумовить їх скорочення і зростання частки агрохолдингів у користуванні та володінні землею.

III суперечність – екологічна складник ↔ економічний складник:

1) забезпечення екологічного складника сталого розвитку передбачає зменшення частки сільськогосподарських угідь у польовій сівозміні, зменшення використання хімічних засобів і т.д. Усе це зумовить скорочення інвестицій у сільське господарство, зменшення виручки від реалізації продукції, падіння врожайності головних сільськогосподарських культур, зменшення рентабельності аграрного виробництва, що суперечить забезпеченню економічного складника сталого розвитку;

2) екологічний складник сталого розвитку вимагає зменшення використання поверхневих та підземних вод для сільськогосподарського виробництва. Це означає скорочення виробництва сільськогосподарських культур, що потребують інтенсивного поливу,

зростання ризиків неврожаю, скорочення виручки від реалізації, що суперечить забезпеченню економічного складника сталого розвитку.

Для розв'язання описаних суперечностей необхідно вирішити питання черговості реалізації складників сталого розвитку аграрного виробництва, оскільки цілком очевидно, що одночасно це забезпечити надзвичайно проблематично. Зокрема, за умови, коли більшість українського населення спрямовує на придбання продовольства понад 50% своїх сукупних витрат, його неможливо переконати у доцільності повного переходу на екологоощадні технології сільськогосподарського виробництва, які зумовлять підвищення цін на продукти харчування.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Сталий розвиток аграрного виробництва України – це розвиток суспільного виробництва в аграрному секторі економіки на умовах соціального, економічного та екологічного складників сталого розвитку, який передбачає:

- забезпечення продовольчої безпеки нації;
- забезпечення дієвого контролю над використанням хімічних засобів у сільськогосподарському виробництві та дотримання граничних норм залишків хімічних речовин у сільськогосподарській продукції;
- соціальний розвиток сільських територій;
- багатокладність сільськогосподарського виробництва;
- конкурентоспроможне виробництво, яке базується на використанні ресурсоощадних технологій;
- використання техніки, технологічних прийомів та календарних строків сільськогосподарських робіт, які зменшують залежність продуктивності сільськогосподарських культур і тварин від погодних умов;
- забезпечення виробництва органічної продукції;
- страхування аграрних ризиків;
- бюджетну підтримку сільськогосподарських виробників в обсягах не менших, ніж у ЄС (у % до ВВП), у рамках захищених статей державного бюджету.

Список використаних джерел:

1. Сталий розвиток – XXI століття: управління, технології, моделі : колективна монографія / М.Ф. Аверкіна та ін. ; за наук. ред. проф. Є.В. Хлобістова. Черкаси : Чабаненко Ю.А., 2014. 540 с.
2. Гизатуллин Х.Н., Троцкий В.А. Концепция устойчивого развития: новая социально-экономическая парадигма. *Общественные науки и современность*. 1998. № 5. С. 124–130.
3. Федорова Т.Ю., Григорук П.М. Визначення концептуальних засад сталого розвитку. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. 2013. Вип. 2. С. 16–19.
4. Програма дій «Порядок денний на XXI століття», ухвалена Конференцією ООН з навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (Саміт «Планета Земля», 1992 р.) / пер. з англ. ; 2-е вид. Київ : Інтелсфера, 2000. 360 с.
5. Сталий розвиток суспільства: роль освіти. Путівник / В. Підліснюк та ін. ; за ред. В. Підліснюк. Київ : СПД Ковальчук, 2005. 88 с.
6. Буринська О.І. Еволюція концепції сталого розвитку як головної парадигми нового тисячоліття. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2016. Вип. 7. Ч. 1. С. 57–60.
7. Цілі сталого розвитку в Україні, 12.10.2019, 20:23. URL : <http://sdg.org.ua/ua/sdgs-and-governments> (дата звернення: 10.12.2019).
8. Проект – 2017 «Стратегія сталого розвитку України до 2030 року». Київ : Програма розвитку ООН в Україні, Глобальний екологічний фонд, 2017. 112 с.
9. Азрилиян А.Н. Большой экономический словарь. Москва : Институт новой экономики, 1997.
10. Keynes J.M. The General Theory of Employment, Interest, and Money. London : Macmillan Publishing Company, 1936. 424 p.
11. Кравченко О.М. Гармонізація економічної системи. *Економіка АПК*. 2017. № 11. С. 51–56.
12. Громоздова Л., Громоздов В. Глобальні цілі сталого розвитку в регіональній політиці України. *Міжнародна економічна політика*. 2017. № 2(27). С. 173–187.
13. Хвесик М.А., Шубалий О.М. Концептуальні засади спіральної трансформації еколого-економічних відносин: генезис та перспективи імплементації. *Економіка АПК*. 2015. № 7. С. 25–31.

14. Гарбар В.В. Економічна сутність поняття сталого розвитку фермерського господарства. *Економіка АПК*. 2014. № 1. С. 136–141.
15. Лопатинський Ю.М., Буринська О.І. Складові та пріоритети сталого розвитку аграрного сектору економіки: концептуально-теоретичний дискурс. *Економіка АПК*. 2018. № 6. С. 94–102.
16. Самойлик Ю.В. Особливості управління сталим розвитком сільськогосподарських підприємств у глобальному середовищі. *Економіка і організація управління*. 2016. № 4(24). С. 237–244.
17. Ужва А.М. Формування сталого розвитку сільського господарства: зарубіжний досвід. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Міжнародні економічні відносини та світове господарство»*. 2015. № 5. С. 174–176.
18. Mudrak R., Nyzhnyk I., Lagodiienko V., Lagodiienko N. Impact of Seasonal Production on the Dynamics of Prices for Meat and Dairy Products in Ukraine. *TEM Journal*. 2019. Vol. 8. Issue 4. P. 1159–1168. DOI : 10.18421/TEM84-08, November 2019.
19. Ємельянова Л.В., Біленко В.О., Чеведа С.С. Сталий розвиток аграрної сфери України як об'єкт моделювання. *Агросвіт*. 2017. № 10. С. 30–34.
20. Матвеева О. Імперативи сталого розвитку територіальних громад та його загальнотеоретичні засади. *Ефективність державного управління*. 2017. Вип. 1(50). Ч. 2. С. 224–232.
21. Курман Т.В. Екологізація традиційного сільськогосподарського виробництва як засіб забезпечення його сталого розвитку: правові аспекти. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 4. С. 95–99.

References:

1. Averkina M.F., Andreeva N.M., Baldzhi M.D., Veklic O.O. (2014) Stalyy rozvytok – XXI stolittya: upravlinnya, tekhnolohiyi, modeli [Sustainable development – XXI century: management, technologies, models]. Cherkasy: Publisher Y.A. Chabanenko, 2014. 540 p.
2. Gizatullin Kh.N., Trotsky V.A. (1998) Kontseptsiya ustoychivogo razvitiya: novaya sotsial'no-ekonomicheskaya paradigma [The concept of sustainable development: a new socio-economic paradigm]. *Social Sciences and Modernity*, No. 5. pp. 124-130.
3. Fedorova T.Yu., Grigoruk P.M. (2013) Vyznachennya kontseptual'nykh zasad staloho rozvytku [Definition of conceptual foundations of sustainable development]. *Scientific Bulletin of Kherson State University. Series: Economic Sciences*, Issue 2. pp. 16-19.
4. Prohrama diy «Poryadok dennyy na XXI stolittya»: Ukhvalena konferentsiyeyu OON z navkolyshn'oho seredovyschha i rozvytku v Rio-de-Zhaneyro (Samit «Planeta Zemlya», 1992 r.) (2000) [Agenda for the 21st Century: Adopted by the UN Conference on Environment and Development in Rio de Janeiro (Planet Earth Summit, 1992)]. K.: Intelsfera. 360 p.
5. Podlisnyuk V., Rudyk I., Kyrylenko V., Vyshenska I., Maslyukivska O. (2005) Stalyy rozvytok suspil'stva: rol' osvity [Sustainable development of society: the role of education]. K.: Kovalchuk Publishing House., 88 p.
6. Burinskaya O.I. Evolyutsiya kontseptsiyi staloho rozvytku yak holovnoyi paradyhmy novoho tysyacholittya (2016) [Evolution of the concept of sustainable development as the main paradigm of the new millennium]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University*, Issue 7, Part 1. pp. 57–60.
7. Tsili staloho rozvytku v Ukrayini [Sustainable Development Goals in Ukraine] URL: <http://sdg.org.ua/en/sdgs-and-governments> (accessed: 10 December 2019).
8. Proekt – 2017 «Stratehiya staloho rozvytku Ukrayiny do 2030 roku» (2017) [Project – 2017 “Sustainable Development Strategy of Ukraine to 2030”]. Kyiv: UNDP in Ukraine, Global Environment Facility, 112 p.
9. Bol'shoy ekonomicheskyy slovar' (1997) Great economic dictionary. M.: Institute of New Economics. A.N. Azrillian,
10. Keynes, J.M. (1936) The General Theory of Employment, Interest, and Money. London: Macmillan Publishing Company. 424 p.
11. Kravchenko O.M. (2017) Harmonizatsiya ekonomichnoyi systemy [Harmonization of the economic system]. *Economy APK*, No. 11. pp. 51–56.
12. Gromozdova L., Gromozdov V. (2017) Hlobal'ni tsili staloho rozvytku v rehional'niy politytsi Ukrayiny [Global goals of sustainable development in regional policy of Ukraine]. *International economic policy*, No. 2(27). pp. 173–187.
13. Khvesik M.A., Shubaliy O.M. (2015) Kontseptual'ni zasady spiral'noyi transformatsiyi ekoloho-ekonomichnykh vidnosyn: henezys ta perspektyvy implementatsiyi [Conceptual bases of spiral transformation of ecological and economic relations: genesis and prospects of implementation]. *APK economy*, 2015, No. 7. pp. 25–31.
14. Garbar V.V. (2014) Ekonomichna sutnist' ponyattya staloho rozvytku fermers'koho hospodarstva [The economic essence of the concept of sustainable development of the farm]. *APK economy*, No. 1. pp. 136–141.
15. Lopatynsky Yu.M., Burinskaya O.I. (2018) kladovi ta priorytety staloho rozvytku ahrarnoho sektoru ekonomiky: kontseptual'no-teoretychnyy dyskurs [Components and priorities of sustainable development of the agrarian sector of the economy: conceptual-theoretical discourse]. *APK economy*, No. 6. pp. 94–102.
16. Samoilik Yu.V. (2016) Osoblyvosti upravlinnya stalym rozvytkom sil'skohospodars'kykh pidpryyemstv u hlobal'nomu seredovyschhi [Features of management of sustainable development of agricultural enterprises in the global environment]. *Economics and management organization*, No. 4(24). pp. 237–244.
17. Uzhva A.M. (2015) Formuvannya staloho rozvytku sil'skohospodarstva: zarubizhnyy dosvid [Formation of Sustainable Agricultural Development: Foreign Experience]. *Scientific Bulletin of Uzhgorod National University. Series: International Economic Relations and the World Economy*, No. 5. pp. 174–176.
18. Mudrak R., Nyzhnyk I., Lagodiienko V., Lagodiienko N. (2019) Impact of Seasonal Production on the Dynamics of Prices for Meat and Dairy Products in Ukraine. *TEM Journal*. Volume 8, Issue 4, P. 1159–1168.
19. Emelianova L.V., Bilenko V.O., Cheveda S.S. (2017) Stalyy rozvytok ahrarnoyi sfery Ukrayiny yak ob'yeckt modelyuvannya [Sustainable development of the agrarian sphere of Ukraine as an object of modeling]. *Agro-world*, No. 10. pp. 30–34.
20. Matveeva O. (2017) Imperatyvy staloho rozvytku terytorial'nykh hromad ta yoho zahal'noteoretychni zasady [Imperatives of Sustainable Development of Territorial Communities and Its General Theoretical Foundations]. *Public administration efficiency*, Issue 1 (50), Part 2. pp. 224–232.
21. Kurman T.V. (2018) Ekolohizatsiya tradytsynoho sil'skohospodars'koho vyrobnytstva yak zasib zabezpechennya yoho staloho rozvytku: pravovi aspekty [Greening of traditional agricultural production as a means of ensuring its sustainable development: legal aspects]. *Actual problems of domestic jurisprudence*, No. 4. pp. 95–99.